

Toplumsal Cinsiyet ve Teknoloji

Dr. İlkay Savcı

A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi

•••

Özet

1980'lerden beri, toplumsal yaşamın tüm alanlarında -özellikle çalışma yaşamında- deneyimlenen toplumsal cinsiyet ve teknoloji arasındaki ilişki üzerine bir tartışma sürmektedir. Toplum bilimciler, genellikle teknolojinin toplum üzerindeki etkileri konusunda çalışma eğilimi göstermişler, fakat daima sorulmamış bir soru kalmıştır. Teknolojiyi şekillendiren nedir? Bu soruya cevap vermek için, bazı toplum bilimciler -özellikle feminist yazarlar- "Toplumsal yapılandırıcılık" yaklaşımından türemiş olan "Teknolojinin Toplumsal Şekillenmesi" ve bunun bir versiyonu şeklindeki "Teknolojinin Toplumsal Yapılandırılması" gibi yeni yaklaşımlar üzerine odaklanmışlardır. Bu bakış açıları, teknolojinin toplumsal olarak yapılandırıldığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda, insanların cinsiyet (büyük ölçekte toplum ve kültürün bir ürünü olarak) ve teknoloji arasındaki ilişki ilgili toplumdaki sınıf, siyaset, ataerkillik ve kapitalizmin etkileri göz önüne alınmaksızın çözümlenemez. Sonuç olarak teknoloji, her zaman aynı sonuçları üretmez. Bu, teknolojinin şekillenmesi ve uygulanmasının verolan toplumsal cinsiyet sistemine dayalı olduğunu açık bir şekilde gösterir.

Gender and Technology

Abstract

Since 1980's, there has been a debate on relationship of gender and technology which is experienced in all areas-especially at work- of social life. Social scientists have generally tended to concentrate on the effects of technology on society. But there has always been a question unasked: What has shaped the technology? To answer this question, some social scientists-particularly feminist writers-focus on new approaches such as the social shaping of technology and its version SCOT (Social construction of technology) which both derive from social constructivism. These perspectives claim that technologies were/are constructed socially. In this context, the relationship of gender (as a product of culture and society-large scale) and technology can't be analysed without accounting the effects of class, politics, patriarchy and capitalism in related society. As a result, technology doesn't always produce the same outcomes. This makes it clear that the shaping and application of technology are dependent on the existing gender system.

Toplumsal Cinsiyet¹ ve Teknoloji

Giriş

Kadınların ücretli işgücü olarak emek piyasasına girmeleriyle, çalışma yaşamının ve genel olarak toplumsal yaşamın niteliğinde çarpıcı değişimler meydana gelmiştir. Doğal olarak, bu değişimlerin yarattığı çeşitli toplumsal sorunlar, toplumun hemen her kesimi tarafından doğrudan veya dolaylı yaşanarak, çözümlenmeye yönelik bir dizi tartışmanın başlamasına sebep olmuştur. İşgücünün bu yeniden yapılanışı, çalışma ile ilgili tutumlar dahil, çalışma yaşamının çeşitli alanlarında kadın ve erkek farklılıkları ile bu farklılığın kaynakları ve sonuçları üzerinde odaklanan çok sayıda araştırmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bu noktada çalışmaya başlarken temel ilgimiz, toplumsal yaşam alanının bir parçasını oluşturan ve kaçınılmaz olarak bu daha büyük toplumsal yapının temel özelliklerinin yansıtıldığı çalışma yaşamının içinde "toplumsal cinsiyet rolleri ile teknoloji" arasındaki ilişkinin niteliğini, değişik kuramsal bakış açılarından hareketle açıklamaya çalışmaktır.

"Toplumsal cinsiyet" ve "teknoloji" kavramları arasındaki ilişkinin doğasını açıklamaya yönelik çalışmalar, genel olarak teknolojik gereklilik ve kaynağını 1960'lardan itibaren "toplumsal cinsiyet" tartışmaları ile başlayan feminist akımlardan almış ve özellikle 1990'lardan bu yana etkileri artan "Toplumsal Yapılandırıcılık" (Social Constructivism) bağlamında, "Teknolojinin Toplumsal Şekillenmesi" (The Social Shaping of Technology) ve bu bakış açısına bağlı olarak "Teknolojinin Toplumsal Yapılandırılması" (SCOT=Social Construction of Technology) yaklaşımları ile yeni bir boyut kazanmıştır (Sundin, 1995; Grint ve Woolgar, 1997; Gill ve Grint 1995; Wajzman 1991a; Webster 1996; MacKenzie ve Wajzman 1993).

Konuyla ilgili literatüre bakıldığında, genellikle toplumbilimcilerin teknolojinin ya da teknolojilerin insanlar, daha geniş olarak da toplum

1 Toplumsal cinsiyet terimi, İngilizce "gender" kelimesinin karşılığı olarak, bu kavramın biyolojik cinsiyetten (sex) farklı anlamını vurgulamak üzere kullanılmıştır.

üzerindeki etkilerini çözümlenmeye yönelmiş oldukları görülmektedir. Ancak bazı kuramsal bakış açılarına göre, toplumu biçimlendiren, teknoloji/teknolojilere şekil veren, onları yapılandıran "şey" in ne olduğu konusu nedense hep ihmal edilmiştir (MacKenzie ve Wajcman, 1993: 2; Sundin, 1995: 347; Wajcman 1991: 29).

Teknolojinin şekillenmesi, üretimi ve kullanılmasında, toplumsal cinsiyetle ilgili ne çeşit varsayımlar geçerlidir? Teknolojilerin doğal olarak "eril" (masculine) özelliği olup olmadığı, tıp, endüstri ve enformasyon teknolojilerinde tanık olduğumuz değişmelerin kadın ve erkek işgörenler için ne anlam taşıdığı, yani kadın işgörenler için yeni fırsatlar sunup sunmadığı, çalışma yaşamında mevcut teknoloji ve işgören ilişkilerinin oluşmasında temel etkenin bizzat teknolojinin doğası olup olmadığı gibi sorular bu tartışma ve araştırmaların temelini oluşturmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ve teknoloji arasındaki ilişkinin doğasını keşfetmek için izlenmesi gereken yol, çeşitli kuramsal ve politik tartışmaların gözden geçirilmesidir. Konu ile ilgili taramalar incelendiğinde, "teknoloji" ve "toplum", aralarındaki ilişkiler açısından ele alınmakta, teknolojilerin üretiminde ve kullanımında toplumsal şekillendirmenin önemine değinilmektedir. Bu bağlamda, teknolojinin toplumsal şekillenmesi ve yapılandırılması yaklaşımları, temelde kesinlikle toplumsal olarak yapılandırılmış olduğu iddia edilen bilimin teknolojiye şekil verdiği, daha sonra önceki teknolojinin bir sonrakini şekillendirdiği ve uzun dönemde aslında toplumun teknolojiye şekil verdiğini tartışmaya açmakta, iddia etmektedir (MacKenzie ve Wajcman, 1993: 4; Grint ve Woolgar, 1997: 19-20).

Teknoloji ve Toplum

Toplumsal cinsiyet ve teknoloji arasındaki ilişkiyi tartışmaya başlamadan önce, teknolojiyi tanımlamak ve toplumsal cinsiyeti oluşturan, besleyen ve kültürel-toplumsal miras olarak aktaran toplumla teknolojinin ilişkisine açıklama getiren yaklaşımların söylemlerini gözden geçirmek gerekir.

Teknoloji genel olarak yaşamlarımızı örgütlemek amacıyla seçtiğimiz bir araç olarak tanımlanabilir. Teknoloji tanımı zaman ve mekana göre değişme gösterirken, örneğin eski Yunan'da "uygulamalı sanat" iken, 20.yy'da araç-gereçler, çalışma süreci hatta tüm çalışma yaşamının örgütlenmesini içeren geniş bir anlama ulaşmıştır. Daha ayrıntılı biçimde tanımlanırsa, MacKenzie ve Wajcman, (1993: 3)'a göre teknoloji, a) fiziksel objeler, b) insan eylemleri ile c) bunları birleştiren, bağlayan bilgi ve objelerden oluşmaktadır. Bu tanımlarda cansız fiziksel objelerin "alet" (apparatus), nitelik ve süreç uygulamalarının "teknik" olarak tanımlanması, alet ile tekniği birleştirecek olan toplumsal düzenlemelerin de örgütlenme olarak betimlenmesi gerektiği ifade

edilmektedir. Bu iki kavramı bağlayan ağ (network) ise örgütlerdir. Kısaca teknolojinin bütün tanımlarında ortak olan konu bu insani ve insani olmayan unsurların ayrılmaya çalışılmasıdır. "İnsani olmayan" daha ziyade maddesel ve teknik içeriğe sahiptir, oysa "insani olan" toplumsal etmenlerle ilgilidir (Grint ve Woolgar, 1997: 8). Diğer yandan makro düzeyde toplumsal yapı göz önüne alındığında Jayawera (1987: 200)'ya göre teknolojiler, yalnızca ekonomik, toplumsal ve siyasi koşulların özel bir biçimde bir araya geldiği, ekonomik ve toplumsal gücün (erk) sömürmeyi ve değişmeyi otomatik olarak planladığı ve garantilediği toplumların olduğu yerde üretilebilir. Bu şekilde oluşturulması, teknolojinin toplum üzerindeki etkilerinin ne olacağına çok önceden kestirilmesi ya da belirlenmesi anlamına gelir.

Toplum-teknoloji ilişkisini çözümlemek için konuyla ilgili tartışmanın temelinde yer alan "teknik olan/olmayan" şeklindeki ikicilik (dualizm) üzerinde odaklanmak gerekir. Bu ikili ayırım teknik ve toplumsal etmenleri ayırmaya, toplum-teknoloji ile ilgili varolan üç ana tartışmanın niteliğini açıklamaya yardım etmektedir. Bunlardan birincisi teknolojiyi tarafsız (nötr) olarak ele almakta, onu ne şekilde kullandığımızı ön plana çıkarmaktadır. Öyle ki vurgu, teknolojiyi iyi ya da kötü amaçla kullanma tarzlarına yani tüketilme biçimine vurulmaktadır. Bu yaklaşıma göre, teknolojiler etkilerini belirlemezler. Nasıl yorumlanacakları, yorumu yapan aktörlerin teknolojinin belirleyici etkileri olup olmadığına ilişkin inançlarına bağlıdır (Grint ve Woolgar, 1997: 67; Grint, 1993: 280). Çıkarları doğrultusunda yorumlama yapacakları düşünülen aktörlerin ilişki kurma ve yorumlama yollarının gerçekte toplum ve kültür tarafından etkilendiği hesaba katıldığında, bu yaklaşımın toplumsal yapılandırma kuramı ile örtüşen noktalara sahip olduğu görülebilir.

İkinci yaklaşım, toplum-teknoloji ilişkisi konusunda çok uzun zaman egemenliğini sürdürmüş olan teknolojik gerekirciliktir. Bu kurama göre teknoloji, toplumsal ve ekonomik ilişkileri ve örgütlenmeleri zorlayan, yapılandıran, etkileyen kısaca belirleyen bağımsız ve toplum dışından gelen bir değişkendir. Kendiliğinden ve kaçınılmaz olarak gelişir. Şimdiye kadar yalnız en uygun yeniliklerin hayatta kaldığı ve sadece bu tür yeniliklere uyum sağlayanların başarılı olduğu söylemiyle Darwinci görüşü desteklemektedir. Tıpkı daha önce yaşanan mekanizasyonun mekanik kültürü yaratması ve çalışma yaşamını rutinleştirmesi deneyiminde olduğu gibi, teknolojinin toplumun içerik ve şeklini belirlediği ifade edilmektedir (Grint ve Woolgar, 1997: 10-11). Bazan teknolojik değişim daha gelişmiş, daha üstün bir toplumun teknolojisi ile temas eden geri kalmış bir ülkede olduğu gibi toplum dışından gelebilmektedir. Bilimin uygulayıcıları olan teknologlar, yeni bilimsel keşiflerin pratik sonuçlarını hesaplayan, üzerinde çalışmalar yapan kişiler olarak algılanırlar. Bilim adamları keşfeder ve teknologlar bu keşiflerin mantığını, onları yeni teknik ve araçlara dönüştürmek için takip ederler. Daha sonra bu

araç ve tekniklerin topluma tanıtılmasıyla, ekseri tahmin edilemeyen etkileri ortaya çıkar. Teknolojinin nasıl bağımsız değişken haline geldiğinin en yaygın açıklamasıdır. Bu özelliği ile teknolojik gereklilik yalnız geleceğe yönelik değil, aynı zamanda geçmişi açıklayan tarihsel bir kuram olarak ta hizmet görür (MacKenzie ve Wajzman, 1993: 4-5).

Teknolojik gerekliliğin karşıt biçimi olarak tanımlanan üçüncü yaklaşım ise, teknolojinin gelişmesinde belirleyici etmenin toplumun kendisi olduğunu ve teknolojik değişmelerin toplumsal olarak ya da çalışma ilişkileriyle oluşturulduğunu varsayar. Burada vurgu, teknolojinin sosyal şekillenmesi, biçimlenmesi üzerinedir. Bir bakıma toplumsal gereklilik görece toplumu bağımsız nitelendirmektedir. Böylece bu yaklaşımlar, iki kutupta yer alan gerekliliğin iki farklı biçimi şeklinde teknolojik ve toplumsal gereklilik olarak karşı karşıya gelmektedir (Grint, 1993:282; Grint ve Woolgar, 1997: 67).

Teknoloji ile ilgili bu yaklaşımlar özcü (essentialist) ya da özcülüğe karşıt (anti-essentialist) söyleme sahip olarak ikili şekilde de sınıflandırılabilir. Bunlardan birincisi geleneksel yaklaşım başlığı altında, teknolojinin teknik kapasitesinin niteliği üzerinde durur. Bu yaklaşımda, araç-gereç ya da sistemlerde olduğu gibi teknik kapasitenin teknolojiye özgü, doğal bir özellik olduğu ileri sürülür. Çünkü teknik kapasite (yetenek) ler teknolojinin içsel özelliklerinden türemektedir. Daha da ötesi bu içsel özelliklerin, önceki teknolojik gelişmelere bakılarak doğrudan tahminde bulunulmasından veya bilimsel yöntemin uygulamalarından sonuçlandığı varsayılır. Bu yaklaşım teknolojik kapasitenin etkilerine ağırlık verdiği ve "toplumsal boyut" tartışmasını sınırladığı için eleştirilere hedef olmuştur (Grint ve Woolgar, 1997: 97).

Özcülük karşıtı olarak nitelendirilen ikinci yaklaşım grubu, aynı zamanda teknolojik gerekliliğe karşı çıkan Toplumsal-teknik sistemler (socio-technical systems) yaklaşımı, toplumsal şekillenme yaklaşımları ki, bu son grup Scot "Teknolojinin toplumsal yapılandırılması"nu (Bijker ve diğerleri, 1987), aktör-ağ (Actor-network) kuramını ya da diğer adıyla çeviri toplumbilimini (sociology of translation) içerir. Bu çok sayıdaki yaklaşım genel olarak, "teknolojik araç-gerecin kapasitesinin, önceki teknolojik durum ve düzey, olaylar ve buluşların doğal sonucu olmadığı" ortak görüşünü paylaşır. Fakat teknolojinin doğa, biçim ve kapasitesinin daha önceki gelişmesi (biçimlendirilmesi ve üretimi dahil) sırasında içerdiği toplumsal koşulların sonucu olduğu ileri sürülür. Bu önceki koşulların oluşturulduğu ve/veya nihai üründe somutlaştığı söylenir. Örneğin feminist araştırmacıların bir kısmı, teknolojinin etkilerinin toplumun ataerkil özelliği ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden kaynaklandığını varsayar (Grint ve Woolgar, 1997: 96-97).

Toplumsal- teknik sistemler kuramı, üretimin teknik sistemleri ile

çalışmanın toplumsal sistemi arasındaki bağlar üzerine odaklanır. Model, örgütlerin teknik ve toplumsal sistemlerini bir arada bulunan ve etkileşen iki alt sistem olarak formülendirir. Ancak kuramsal yaklaşım, çalışma yaşamında ortaya çıkan sorunlarının çözümlenmesinde kullanılırken, teknolojinin toplumsal sistemi tayin etmediği fakat insanlar üzerinde teknolojinin "etkisi" olarak tanımlanabilecek belirli tahminlere ve yorumlara yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır (1997: 14-15).

Toplumsal şekillendirme kuramı 1980'lerde tartışma alanına giren ve 1990'lardan bu yana önemi gittikçe artan, toplumsal cinsiyet-teknoloji ilişkisi ile ilgili tartışmada daha ziyade feminist toplumbilimciler ve yazarlar tarafından benimsenmiş yaklaşımları kapsar. Bu yaklaşımlar toplumsal yapılandırma kuramından türeyen ve teknolojinin yapılandırılmasında toplumsal etmenlerin etkilerini sorgulayıcı yaklaşımlar olarak tanımlanabilir. Toplumsal şekillendirme kuramı, teknolojik sistemlerin gelişmesi ve kullanılmasının ardında yatan toplumsal ilişkileri ve çıkarları araştırır. Teknolojik gerekçeliğe karşı çıkararak, yeniliklerin sorunlara çözüm getiren basit bir akılcı-teknik süreç olmadığını, aynı zamanda çıkarların bağlaşımı, uzmanlığın konuşlandırılması ve geleneksel şekillendirme konularında eril eğilimli aktörlerin varlığını tartışır. Toplumsal şekillendirme yaklaşımı, varolan teknolojilerin yeni teknolojiler için önemli ön koşul olduğunu ifade eder. Teknolojinin toplumsal ilişkileri, teknolojik gelişmenin özel yollarını ya besler ya da dizginler; öyle ki, bir teknolojinin evrimi politik ekonomik, toplumsal ve teknik bir kümenin işlevi olarak ortaya çıkar (Wajzman, 1991b: 25; Webster 1996: 25-26).

Teknolojinin Toplumsal Yapılandırılması (SCOT) kuramı BIJKER ve diğerleri (1987) tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşım, özel biçimde teknolojik araç-gerecin, toplumsal aktörler arasındaki tartışmaların bir sonucu olan toplumsal yapımlar (constructs) olduğunu ifade etmektedir. Teknoloji yalnızca "toplumsal aktör"ün yorumlarıyla anlam kazanır. Bazı teknolojiler yok olurken diğerlerinin yaşamasını sağlayan bir dizi olası teknolojik değişmelerin var olduğu şeklindeki "doğrusal (linear) model"i teknolojik gelişmenin çözümlenmesinde kullanır. İlgili toplumsal gruplar araç-gereci anlamlandırır. Çünkü onlar gelişmenin örüntüsünü açıklamaya yardım eden çıkarlarıyla bireyler, kurumlar ve örgütlerdir. Çatışmalar farklı toplumsal gruplar arasında ve aynı zamanda farklı teknik seçimler, tercihler ve çeşitli çözümler arasında (ya teknik olan ya da toplumsal ve ahlaki olanlar) mümkündür. Araç-gereçlerin biçimlenmesindeki esneklik ve bunlara toplumsal gruplar tarafından iliştirilen anlamlardaki değişmeler (çeşitlenmeler) "yorumlayıcı esneklik" terimi ile ifade edilir. Bununla beraber, teknolojik ürünler olarak araç-gereçler en sonunda dengeye ulaşır; bu kullanım dışı kalmalarına yol açar, yeni bir teknoloji, varolan bu özel teknolojik biçime meydan okuyuncaya kadar bir zaman için sabit kalır ve sonra değişir (Pinch ve Bijker, 1987: 40-45).

Bir toplumun temel özellikleri hangi teknolojilerin seçileceğine karar vermede büyük öneme sahiptir. Teknolojik gerekliliğe zarar veren gerçek, "farklı durumlarda aynı teknolojinin çok farklı etkileri olabileceği"dir. Teknolojiler bilinçli ya da bilinçsiz belirli toplumsal seçeneklere açık, diğerlerine kapalı olmak için gerçekleştirilirler. Teknolojinin toplumsal şekillenmesi üzerindeki çalışma, teknolojik araç gerecin çoğunun oluşumuna biçim veren askeri, endüstriyel, ulusal ve sınıfsal çıkarların biçimini ön plana çıkarmıştır (Gill ve Grint, 1995: 10). Örneğin "mikroçip"ın istihdam üzerindeki etkisini belirlemek için, teknolojinin kendisinden ziyade, bilgisayarları üreten endüstrinin doğasını bilmek, yeni işlerin yaratılması ve eskilerin yok olması ile ilgili dolaylı ekonomik etkileri, devlet politikaları ile sendikal hareketin rolünü bilmek gerekir (MacKenzie ve Wajcman; 1993: 6-7)

Bu bakış açılarından hareketle, teknolojik gelişmenin izlediği yola bakılarak "icat"ların dahi beyinlerin ani esinleri ile keşfettikleri şeyler olmadıkları, icat edilmelerinin "kaçınılmaz" olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin bot (kayık) ve buhar makinesi biliniyorsa "istimbot"un icat edilmesi kaçınılmazdır (1993: 10-11). Kısaca önceki teknoloji yeni teknolojinin şekillenmesini sağlayan önemli bir etken olmaktadır.

Teknolojinin yapılandırılmasında diğer etmenlerden biri ekonomidir. Tipik teknolojik kararlar aynı zamanda ekonomik kararlardır. Bir adım ileri atarsak, teknolojinin ekonomik şekillenmesinin aslında toplumsal yapılandırılması olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin kapitalist bir ülkede üretim teknolojisi kapitalist ihtiyaçlara göre düzenlenir. Teknik değişimde hayati konu maliyetlerdir. Bir çok yenilik bu nedenle himaye bulup desteklenirken, bazı teknolojilerin oluşum ve gelişmesi yavaşlatılır ya da engellenir (MacKenzie ve Wajcman; 1993: 16-17). Örneğin Edison'un elektrik ampulünü icat etmesinin ardında yatan toplumsal ve ekonomik yapılandırmaya bakıldığında şu süreçle karşılaşılmaktadır: Edison elektriği üreterek, tüketicilere iletecek bir sistem üzerinde çalışıyordu. Bunu başarmak için olabildiğince düşük maliyetle çalışması gerekiyordu. Maddi olarak bu icadı himaye edip destekleyenler, ondan bu yeni teknolojinin, eski teknoloji (gazla aydınlanma sistemi) ile rekabet edecek maliyetini hesaplamasını ve kar oranlarını göstermesini istemişlerdi (1993: 13).

Bütün bu açıklamalar sonuçta bizi temel konumuza yani toplumsal cinsiyet ve teknoloji ilişkisine getirmektedir. Hemen hemen bilinen bütün toplumlarda ortak özellik, biyolojik farklılıkların geniş çapta toplumsal cinsiyet rollerine dönüştüğüdür. Yukarıdaki açıklamalar eşliğinde toplumsal cinsiyet-teknoloji ilişkisine özellikle feminist yaklaşımların bakışı nedir ve mevcut toplumsal cinsiyet düzeni en çarpıcı örneği olan çalışma ilişkilerine nasıl yansımaktadır?

Toplumsal Cinsiyet (gender) ve Biyolojik Cinsiyet (seks)

Bu iki terim genel olarak birbirleri yerine kullanılırken, 1960'lardan bu yana değişen toplumsal, ekonomik ve siyasal oluşumlar sonucu anlamları arasında farklılık yaratılmıştır. Toplumsal cinsiyet, cinsiyete dayalı işbölümü ve biyolojik cinsiyetler arasındaki toplumsal ilişkileri vurgulamak amacıyla, toplumda sadece kadının değil erkeğin de pozisyonunu işaret eden bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet teriminin biyolojik cinsiyetle açıklanamayan toplumsal sınıf, ataerkillik, siyaset ve ilgili toplumdaki üretim biçimleri ile bağlantılı yeni bir anlamı olduğu üzerinde fikir birliği sağlanmıştır (Illich, 1996: 13-15; Webster, 1996: 21).

Her iki kavramın yaşama geçişi toplumsal roller aracılığıyla gerçekleşmektedir. Toplumbilimde rol terimi, bireyin belirli bir mekana getirdiği geleneksel olarak içselleştirilmiş kültürel ve kuralsal beklentileri içerir (Merton, 1970: 245-246). Bu yönüyle bireylerin eylemleri üzerinde kültürel, psikolojik ve kuralsal etkileri vardır. Toplumbilimciler biyolojik cinsiyet rolleri ile, kadın ve erkek arasındaki fiziksel ve biyolojik farkları işaret eden davranışları kastederken, toplumsal cinsiyet rolleri ile dişi ve eril olarak adlandırılan, belirli bir çevrede kültürel ve toplumsal olarak varolan toplumsal etkileşimlerle ilgili, bireylerin toplumsal davranış ve ilişkilerinde farklılık yaratan örgütlenmiş davranış örüntüleri olarak tanımlanmaktadır (Magezis, 1996: 4; Spence ve diğerleri, 1985: 150).

Toplumsal ve biyolojik cinsiyetle ilgili tartışmada temel konu, kadın ve erkeğin davranış ve rollerinin biyolojik yapı mı yoksa kültür veya toplum tarafından mı tayin edildiğidir. İlk kez İskandinav ülkeleri toplumbilimcileri tarafından kullanılan "toplumsal cinsiyet sistemi" terimi "ayrımçılık" ve "hiyerarşi" olarak nitelendirilen iki temel yasa ile toplumsal cinsiyet düzenini açıklamaktadır. Sistemin özelliği zaman ve mekana göre değişmesi, toplumsal olarak yapılandırılmasıdır. Toplumsal cinsiyet düzeni, tüm toplumsal sistemde, örgütsel düzeyde, çalışma ilişkileri, iş ve meslek düzeyinde işler. Kadın ve erkekler arasındaki ilişkileri erkekler lehine ayrımcı zihniyetle, kadının erkeğe göre düşük statüsünü toplumsal yaşamın her alanında vurgulayarak örgütler. Oysa kadınlık ve erkeklik biri olmadan diğeri anlaşılacak anlamlara sahip kavramlardır (Sundin, 1995: 341).

Toplumda kadınlar tarafından oynanan rollerin, kadının biyolojik özelliklerinden kaynaklandığını söyleyen doğacı (naturalistic) kuram, bu söylemin kanıtları olarak kadının fiziksel bakımdan erkekten zayıf oluşu ve doğurganlığı gibi özelliklerini ileri sürmektedir. Dolayısıyla fiziki üstünlüğü nedeniyle erkeğin kadına, doğa ve topluma egemen oluşunu açıklamaktadır. Bu mantıkla toplumsal ilişki ağları kurulmakta ve toplum örgütlenmektedir (Slattery, 1992: 86). Bu tartışmada doğacı kuramın karşısında, geniş bir yelpaze

oluşturan feminist yaklaşımlar bulunmaktadır. Feminist düşünürler genel olarak toplumsal cinsiyet rollerinin kaynağını toplumun örgütlenme biçimi olarak görürler. Kadının fiziksel zayıflığı konusunda itiraz etmekte, dayanıklılık testlerinde fiziksel kapasitesi olduğunu kanıtlandığını, ayrıca bu farklılıkların toplumsal koşullar değiştiğinde değişebildiğini ileri sürmektedirler. Örneğin, kişilik testleri kadına özgü zayıflık kabul edilen özelliklere erkeklerde de rastlanabildiğini, erkeklerin de kadınlar kadar duygulu olabildiğini göstermektedir (1992: 87).

Toplumsal Cinsiyet ve Teknoloji

1990'lı yıllardan itibaren yeni bir araştırma alanı olarak teknolojinin feminist bakış açısından incelenmesi gündemdedir. "Teknolojiler eril özelliktedir" şeklindeki yaygın kanunun incelenmesi bir çok kuramsal çalışmanın merkezini oluşturmaktadır. Bu önermeye kaynaklık eden toplumsal cinsiyetle ilgili çözümlemelerde dişil (doğa) ve eril (bilim) olarak kimliklendirilmiş bir dizi farklı değerler kümesi vardır. Bilimi temsil eden erkek nesnel, akılcı, güçlü ve kişisel olmama gibi özellikler ile betimleniyorken, doğa ile özdeşleştirilen kadına, öznellik, duygusallık, sevgi ve kişisel olma gibi özellikler atfedilmektedir (Greenbaum, 1990: 11). Bu ikili ayırım analogi yoluyla toplumsal yaşamın her alanına damgasını vurmuştur. Sosyalleşme sürecinde toplumsal rollerin oluşumu ve aktarımında kadın ve erkeğin yaşam alanlarının ayrılarak sınırlandırılması neredeyse kültürel bir evrensellik arz etmektedir. Turkle (1984: 107), her iki cinsin de kendi alanlarının efendisi (master) olduğunu, kadının yumuşak (soft), erkeğin sert (hard) egemenlik alanlarının efendisi olarak belirlendiklerini ifade etmektedir. Her alanın genel özelliklerinin erdemler olarak tanımlanarak bireylerce kabullenilmesinin hiç te şaşırtıcı olmadığını eklemektedir.

Teknolojiyi "eril kültür" olarak görenlerin kullandığı anahtar kavramlardan biri "kimlik"tir. Toplumsal cinsiyet kimliğine giren önemli sembolik boyutlar vardır ve erilliğin kısmen teknik yeterlilik yoluyla yapılandırıldığı tartışılmaktadır. Erkeklerin teknoloji ile özdeşleştikleri ve özdeşim biçiminin, birini diğerine bağladığı ifade edilmektedir (Wajcman 1991b: 141). Kadınların bu alanda var olmayışları da gerçekte dişil cinsiyet kimliğinin bir parçası olarak tanımlanır. O halde kimlik, erillik ve teknoloji arasında üretilmiş olan doğal ilişki gibi görünmeyi sağlayan önemli bir mekanizma olarak ortaya çıkmaktadır. Kadının teknoloji alanına girmeme konusundaki ısrarı ve başarısızlığının nedeni onların dişil kimliğinde saklıdır (1991b: 155). Turkle (1984), bilgisayar teknolojisi ile kız ve erkek çocukların ilişkisinde bu gerçeğin altını çizer. Yine Lockheed (1985: 120)'in yaptığı araştırmada, bilgisayar teknolojisinin sadece erkeklere özgün bir buluş olduğu ve kadınların bu alana girmelerinin engellenmesi, küçük yaşta bilgisayarla tanışanların sadece erkek

çocuklar olduğu şeklindeki bulgular ile açıklanmaktadır. Erkek çocuklara hitap eden ve erkek egemen tutum ve davranışların pekiştirilmesine kaynaklık eden çok sayıda bilgisayar oyunu incelenmiştir. Araştırmacılara göre bilgisayarda kız çocuklar için sunulan hiçbir oyunun olmaması ilginçtir. Bu şekilde yapılandırılan davranış teknolojiye ilişkin tutumu yansıtır.

Dişil ve eril kimliğin oluşturulmasına hizmet eden inanışlardan birisi de kadın ve erkeğin teknik yeterlilikleri arasında farklılık bulunduğuudur. Kadınların zihinsel yeteneklerinin erkeğe nazaran daha zayıf olduğu üzerine bir çok kültürde, "saçı uzun akli kısa" gibi deyimlere dökülmüş kalıplaşmış tutumlar yaşatılır. Kadınların teknik yeteneksizlikleri hakkındaki bu biyolojik cinsiyetçi küçümseme sadece popüler bir varsayım değil, aynı zamanda bazı akademisyenler tarafından kabul görmüş bir gerçektir. Bu inancı taşıyanlar için teknoloji güçlü, uzak, anlaşılmaz, bilimsel, pahalı ve hepsinden önemlisi erkeğe aittir. Kadınlar mevcut özellikleri ile teknik işlerde ne yapabilirler? (Gill ve Grint 1995:3)² Erkeklerin yaptığı işlerin daha fazla fiziksel güç ve vasıf istediği, eğer fiziksel güç gerektirmiyorsa, daha fazla zihinsel yetenek isteyen karmaşıklıkta olduğu inancı, cinsiyete dayalı işbölümünün kaynağı olmuş ve bu işlerin daha değerli ve yüksek ücretli olmalarını sağlamıştır. Bunun sonucu olarak işlerin resmi sınıflandırılmalarında, kadınların yaptığı işlerin yarı vasıflı ya da vasıfsız olarak nitelendiği görülmektedir (Wajcman 1991a: 36). Halbuki, kadınların örgü örme gibi ev işi addedilen uğraşları, dikkat çekici biçimde vasıf gerektirir. Deneyim, el mahareti, azımsanmayacak ölçüde sayısal bilgi ve hesaplama gerektirdiği halde, teknoloji olarak tanımlanmaz. O halde teknolojinin toplumsal bir mülk, hem de erkeğin biçimsel egemenlik araçlarından biri olduğu şeklindeki açıklama abartılı olmaz (Cockburn, 1993: 55-56).

Konuyla ilgili kuramsal çalışmalara bakıldığında toplumsal cinsiyet sistemi üzerinde yoğunlaşan feminist kuram dikkat çekmektedir. Teknoloji ve toplumsal cinsiyet ilişkisine yaklaşımda tek bir feminist bakış açısı yoktur. Çeşitli feminist bakış açıları kendi yaklaşımları doğrultusunda bu ilişkiyi yorumlamaktadırlar. Genel olarak bu bakış açıları, liberal feministler, eko-feministler ve sosyalist feministler şeklinde gruplanabilir: Liberal feminizmde, teknoloji genel olarak eleştirel çözümlenmeye konu edilmemekle beraber, geleneksel olarak erkekler tarafından belirlenmiş, tayin edilmiş kabul edilir. Bu formüllendirme, sorunun, kadınların biyolojik cinsiyetlerinden yansıyan, ne çeşit davranış ve eylemlerin onlar için uygun olduğuna karar veren, onaylayan toplumsal görüşler tarafından oluşturulmuş sosyal rolleri olduğunu ifade eder ((Webster, 1996: 22). Liberal feministlere göre teknoloji

2 Gill ve Grint'in kaynağı için bkz. Faulkner W. ve E. Arnold, (1985: 1), *Smothered by Invention* (London: Pluto Press).

tarafsız (nötr) dir. Kadın ve erkeği yetenekleri açısından eşit görmekte, aynı temel insanlık ve akılcılığı paylaştıklarını kabul etmektedirler. Bununla beraber kadınların mevcut potansiyelinin çarpıtıldığı, özellikle teknolojiyi kullanma ve uyum sağlama konusunda "yavaş/geri" oldukları şeklindeki yaygın kanının gerçeği yansıtmadığını iddia etmektedirler (Gill ve Grint, 1995: 6). Bu yaklaşımı benimseyen sosyal hareket, çözümü kadınların teknolojik kariyerlere yönlentilmeleri şeklinde belirlemiş ve bu konuda cesaretlendirilmelerini sağlayan kampanyaların oluşturulmasında çok etkili olmuştur.

Eko-feminizm³ teknolojinin tarafsız (nötr) olmadığını, üstelik eril özellik taşıyarak kadın ve doğayı (ki bu iki kavram kadının doğurgan özelliği nedeniyle eşanlı kabul edilmektedir) kontrol altında bulundurduğunu iddia etmektedir (Webster, 1996: 23; Mies ve Shiva, 1993: 3; Davion, 1994: 17-20). Eko-feministler, biyolojik ve teknolojik gerekliliğin kadın ve doğa kavramları ile erkek ve teknoloji kavramlarını özcü (essentialist) ve ikili (dualist) sınıflandırma anlayışını çözümlenme aracı olarak kullanmışlardır (Gill ve Grint, 1995: 4-5). Eko-feministler erkeklerin teknolojiyi, hem doğaya hem de kadına egemen olma ve onları kontrol etme için bir araç olarak kullandıklarını ileri sürmektedir. Üzerinde en çok durdukları konulardan biri, erkek-teknoloji ilişkisinin çarpıcı örneği olarak sundukları "askeri teknoloji"dir ve erkek egemenliğinin somut örneği olarak teknolojinin toplumsal yapılandırılması şeklinde tanımlanabilir. Diğer bir konu, doğurganlıkla ilgili teknolojilerin kadın bedeninin ataerkil sömürsünden başka bir şey olmadığını iddia etmeleridir. Ancak erkeğin doğal yapısını, özünü yansıtmaması nedeniyle teknolojinin yapılandırılması özcülükten izler taşır (Grint ve Woolgar, 1997: 102-106). Özetle toplum-teknoloji ilişkisinde ortaya çıkan gerçek, toplumun ataerkil doğasından yansıyan teknolojinin ataerkil doğasıdır. Eko-feministlerin ilke edindikleri tek eylem yolu, "dişil değerlerin" kutsanması ve iki ayrı kültürden (kadın ve erkek) oluşan toplumda "kadın kültürünü" geri çekmek yani "ayrılma" (separatism) görüşüdür. Bunun için kadın dostu "dişil teknolojilerin" üretilmesi ve buna eş giden "kadın-eleştirecilik" (gynocriticism) ve "kadın-bilim" (gyno-science) gibi kadın entellektüel çalışmalarını yapmak gerekir (Gill ve Grint, 1995: 4-5). Bu yaklaşıma yöneltilen eleştiri, toplumsal cinsiyet-teknoloji tartışmasında erkeğin biyolojik cinsiyetinden kaynaklanan toplumsal cinsiyet üstünlüğünü eleştirirken, önerileri ile bir çeşit biyolojik gerekliliğe saplanmaktan

3 1070'lerin sonu, 1980'lerin başında feminist hareketleri gibi çeşitli sosyal hareketlerden doğan, insan dahil doğadaki yaşamı betimleyen yeni bir antropoloji ve kozmolojiye ihtiyaç duyduğunu, bu nedenle de doğada, karşılıklı sevgi ihtimam ve işbirliğinin sağlanması gerektiğini ileri süren yaklaşımdır (Mies ve Shiva, 1993: 6 ve 13). Varolan beş eko-feminist bakış açısının her biri, doğadaki ekolojik buhranı çözmeye yardımcı amaçlamaktadır. Bu nedenle erkeğin kontrolü ve tehditi altında bulunan kadın da özgürlüğe kavuşmalıdır (Davion, 1994: 17).

kurtulamamış, bu kez de kadını daha üstün görme gibi bir açıklama getirmiş olmalarıdır (Webster, 1996: 23; Gill ve Grint, 1995: 6).

Sosyalist feminist yaklaşım, kapitalizm ve ataerkilliği her biri diğerini kullanan ve diğeri ile tanımlanabilen bir sistemin parçaları olarak kavramlaştırır. Kapitalizm, cinsiyete dayalı işbölümünün tanımlayıcı bir özelliği kabul edilirken, mevcut işbölümünün ve ilgili teknolojinin toplumsal cinsiyet ilişkileri bu nedenle tarihsel olarak bellidir. Teknoloji çağdaş gelişmiş endüstri toplumunda güce sahip olanlar ve olmayanlar (kapital ve emek) arasında ve kadın ile erkek arasında mücadelelerin sonucu olarak ortaya çıkar. Bu yaklaşım, gelişmiş endüstriyel toplumlarda erkeklerin teknolojiye egemen oluşları ve kadınların teknolojik "know-how" ve "yetenek"ten dışlanmalarını tarihsel açıklamayla çözümlenmeye çalışır (Webster, 1996: 23-24). Toplumsal cinsiyet-teknoloji ilişkisini çözümlerken, ataerkillik ile egemenlik ve ezilmişlik arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak ana hareket noktasını oluşturur. Ataerkillik erkek gücünün varlığı ve değerinin onaylandığı, kutsandığı bir yapılandırmadır. Kapitalizm ve ataerkillik birbirlerini besleyen yapılardır. Kapitalizm ataerkilliği kendini gerçekleştirmede kullanırken, aynı zamanda kapitalin bir işlevi olarak ortaya çıkar (Gill ve Grint, 1995: 15).

Eril kültür olarak teknolojiye bakışta, kadınların teknoloji ile sıkıntılı ilişkisinin, teknik eğitim ve istihdam alanlarına girmeyişlerinden, hatta talep olması halinde bile bu alana girmede isteksizlik göstermelerinden kaynaklandığı iddiasına, eko ve liberal feministlerden eleştiri gelmiştir. Kadının teknoloji alanında yokluğunun, kadın ve erkeklerin dünya ile ilişki kurma yolları arasındaki bazı temel farklılıklardan değil, teknolojinin tarihsel ve kültürel yapılandırılmasından kaynaklandığını ve kadınların kendilerini yetenezsiz ve başarısız algılayışlarında, toplumsal cinsiyete dayalı toplumsal şekillenişin etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ortaya çıkan düzenin kaçınılmaz biçimde kadının yabancılaşmasına yol açtığı iddia edilmiştir (Wajcman 1991b: 19). Nitekim Grint (1993: 280), nesnel olarak yabancılaştırıcı iş koşullarının, kadınların yaptığı hemen hemen bütün işlerde bizzat mevcut olduğunu ifade etmektedir.

Feminist bakış açılarının çoğu, geçmişte kadınların teknolojik icatlar yaptıkları ancak bunların göz ardı edildiğini, ancak yine de kadınların teknolojiden korkup çekinmedikleri dönemlerin de yaşanmış olduğunu işaret etmektedirler. Kadınların ürettikleri teknolojilerin tarih kitaplarında bulunmama nedeni, bu teknolojilerin kapitalist karlılık engelini geçememiş olmalarıdır. Bu durum toplumsal cinsiyet ile teknoloji arasındaki ilişkinin ideolojik boyutunu işaret etmektedir (Gill ve Grint, 1995: 4; Illich, 1996: 120-123; Cockburn 1993:55; Wajcman 1991)

Teknolojilerin toplumsal şekillenışı ve toplumsal yapılandırılması ile ilgili araştırma, aletlerden, makinelere, robotlara, mikroilemcilere, bilgisayar

donanım ve yazılımlarına kadar belli bir sayıda teknolojik sistemin gelişimi ve kullanımında ilişiği olan toplumsal çıkarları incelemiştir. Bu teknolojilerin evriminde, açık biçimde toplumsal cinsiyet ilişkileri karışmış olduğu halde, bunlar ekseri görmezden gelinmiştir. Toplumsal şekillenme incelemeleri, kadınların daha yakından ilişkili olduğu teknolojilerin oluşum ve gelişmesi sırasında, içerdii toplumsal ilişkilerin farkında olamamıştır. Bununla beraber toplumsal şekillendirme bakış açısı, feminist veya toplumsal cinsiyete duyarlı teknoloji çözümlenmesine çok önemli bir potansiyel sunmaktadır (Webster, 1996: 26-27).

Özetle yeni teknoloji, tipik olarak varolan eski teknolojinin birleşimlerinden ve yönlendirilmesinden ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber bu teknolojiyi şekillendiren tek güç değildir. Endüstriyel yenilik belirli toplumsal grupların çıkarlarını, diğerlerinin çıkarlarının aleyhine yerine getiren, tarihsel olarak ta varolan belirli eylemlerin bir ürünüdür. Toplumların ekonomik, politik, sınıfsal vb. gibi örgütlenme biçimleri teknolojinin oluşumunu şekillendirir. Örneğin sosyalist bir toplum, kapitalist toplumdan daha farklı olarak, teknolojinin farklı nitelikte bir biçimini geliştirebilir. Biri işğörenin kontrolü üzerinde önemle dururken, diğerini için böyle bir yapılanma ihtiyacı olmayabilir (MacKenzie ve Wajcman 1993:17). Doğal olarak bu durumda, her iki teknolojinin toplumsal etkileri de farklılık gösterecektir.

Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet ve Teknoloji

Çalışma yaşamının örgütlenmesi mevcut toplumsal sistemin yapılanma özelliklerini aynı şekilde yansıtmaları ile karakterize olur. Kısaca makro yapının kurumlarından biri olarak çalışma örgütlerinde mevcut örgütsel ilişkiler aynı zamanda toplumsal ilişkiler sisteminin bir parçasıdır. Toplumda varolan toplumsal cinsiyet ilişkilerinin niteliği gereği, toplumsal yaşamın da ikili özellik göstermesi en çarpıcı örneklerinden birini çalışma yaşamında göstermektedir. Toplumsal yaşamın bütün alanlarındaki etkileşimlerde olduğu gibi, çalışma yaşamında da kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve eşitsizliklerini yaşadıkları, hatta ürettikleri bir gerçektir.

işyerlerinde yaşanan toplumsal cinsiyet teknoloji ilişkilerinin nasıl yapılandığı, bunun kadın ve erkek işğörenlerin iş tutumlarına etkileri üzerine kuramsal yaklaşımlar üç sosyolojik bakış açısı ile sınıflandırılabilir: Yapısalcı (structuralist) yaklaşım, çalışma yaşamında örgüt ile kadın ve erkek işğörenler arasında gözlemlenen örgütsel ilişkilerin toplumsal cinsiyete atfedilmesinden ziyade işin yapısal özelliklerinden kaynaklanabileceğini ileri sürmektedirler. Teknolojinin seçimi ve kullanımı işin, örgütsel yapının talepleri ile yakından ilişkilidir. Toplumsallaşma (socialisation) yaklaşımı, örgütlerdeki işğören ilişkilerinin temelinde toplumsal cinsiyetle ilgili toplumsallaşmanın yattığını,

tutum ve davranışların toplumdan aktarılan ve doğru kabul edilen toplumsal cinsiyetle ilgili değerler çerçevesinde oluştuğunu ifade etmektedir. Benimsenmiş olan toplumsal cinsiyet rolleri çalışma yaşamı içinde işgörenlerce çalışma rollerine aktarılmaktadır (Smith ve diğerleri, 1998: 650-653). Teknoloji-işgören ilişkileri, toplumsal cinsiyet sisteminin ayrımcı ve hiyerarşik yasalarını yansıtır biçimde, teknik vasıf istemeyen düşük statülü işlerde kadınların istihdam edilmesi şeklinde yapılandırılır. Etnometodolojik yaklaşım ise, toplumsallaşma ile yapılandırılan toplumsal cinsiyet ilişkilerinin, çalışma yaşamında kadınlar için çok katlı engeller dizisi, katı bir bariyer görevi görerek gelişimlerini engellediğini ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz bıraktığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşım işyerlerinde, toplumsal cinsiyet sistemine dayalı olarak, kadınların istemedikleri iş ve konumlara adeta hapsedildiklerini iddia etmektedir (Miller ve Loessi, 1992: 9-10).

Toplumsal yaşam alanı, cinslerin farklı biyolojik özelliklerine bağlanması mümkün olmayan toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü temelinde, kadın ve erkeklerin farklı işler yaptığı, iki toplumsal yaşam alanına (kamusal ve özel alanlar) bölünmüştür. Bu işbölümünde, erkeklerin eylemleri genellikle kadınların eylemlerinden daha değerli kabul edilir. Kadınların pek bulunmadığı kamusal alanda (public sphere) erkekler egemendir. Toplumların çoğunda karar verme alanı olarak tanımlanır. Ücretli işgücü olarak bu alana adım atmaya çalışan kadınlar, mevcut toplumsal cinsiyet sisteminin engelleri ile karşılaşmaktadır. Oysa kadınlar, kendileri için tanımlanmış özel alanda (private sphere) yer alırlar. Temel görev annelik ve ev işleri olarak belirlenir. Bu alan klişeleştirilmiş olarak aşağı statüde bulunur. Aslında annelik, belagatla kutsansa bile, pratikte bu hem ekonomik zaafı hem de "ekmek kazanan" erkeğe bağımlılığı getirir (MacKenzie ve Wajcman, 1993: 18).

Feminist araştırmacıların önemle üzerinde durdukları emek süreci kavramı, kadın ve erkek arasındaki bu ayrıma bağlı olarak, mesleklerin toplumsal cinsiyet yanlı sınıflandırılmasına dikkat çeker. Madencilik, metal işleri, diğer vasıflı imalat işleri, teknik vasıf gerektiren işler vb. erkek işidir. Kadınların özel alandaki eylemleri kamusal alanda yapabilecekleri işlere damgasını vurur. Sekreterlik, hemşirelik, öğretmenlik, bakım, temizlik ve yemek işleri vb. gibi işler dişil özellik taşır. Bu işlerde kullanılan teknolojiler, genel olarak çok fazla teknik bilgi ve zihinsel yetenek gerektirmez. Bu işlere kadının yatkınlığı, duygusallık ve sabırlılık gibi onun yapısal özelliklerine atfedilen değerlerle açıklanır. Bu yapılanma, kadını otomatik olarak erkeğin egemenliğindeki teknoloji alanından uzakta tutar. Cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılık yapısal bir süreç ise, işlerin toplumsal cinsiyete dayalı sınıflandırılması da bu yapılanmanın daha önceden belirttiğimiz gibi kültürel ve ideolojik yönünü yansıtır (Webster, 1996: 18-20). Böylece işlerin toplumsal cinsiyete dayalı olarak kalıplaşması kadının aile içindeki geleneksel rollerinin

sadece yansımaları değil, aynı zamanda ücretli çalışmanın ataerkil ilişkileri tarafından yaratılıp biçimlenmesidir. Bazı toplumbilimciler, yeni teknolojik gelişmelerin, fiziksel zorluğu olduğu için kadınların dışlandığı işleri kaldıracığını, dolayısıyla bu alandaki kadın ve erkek işleri arasındaki sınırların kalkacağını ummuşlardır. Aksine, toplumsal cinsiyet ilişkileri dikkat çekici biçimde sabit kalmıştır (Wajcman, 1991a: 33).

Toplumsal cinsiyet ve teknoloji ilişkisi açısından dikkat çekici bir konu, kadın işgörenlerin istihdam özellikleri açısından ortaya çıkmaktadır. Kamusal alana girerek emek piyasasında yer alan kadın işgörenlerin üç özelliği vardır. Birincisi, cinsiyet klişeleştirilmesinden dolayı her iş onlara açık değildir; ikincisi, erkeğe nazaran daha az kazanırlar; üçüncüsü işgücünün geçici üyeleri olarak muamele görürler, yedek işgücü ordusunu oluştururlar ve bu nedenle örgütlenme ve sendikali olmaları güçtür (Cowan, 1993: 53). Bu bağlamda, endüstri alanında teknolojinin şekillenmesine etki eden koşullar şu şekilde ortaya çıkar: İşverenler, vasıflı erkek işçilerle kolayca yer değiştirmeyi sağlayacak, düşük ücretli ve sendikalaşma oranı düşük kadın işgörenlerin çalıştırılmasını mümkün kılan teknolojik değişme biçimlerine yönelirler. Çünkü yeni bir makine yüksek maliyet içerir. Bu nedenle düşük maliyetli kadın emeğinin bol olduğu endüstrilerde teknolojik gelişme daha yavaş seyredebilir (MacKenzie ve Wajcman, 1993:18; Wajcman 1991a:40).

Yeni teknoloji eskisinin yerini alırken, vasma göre tabakalanmış işgücü bünyesinde rahatsızlık yaratabilir. Yukarıda sayılan nedenlerle teknoloji tekeline doğal hakları gören erkek işgörenler, gerektiğinde güçlerini göstermek için örgütlenmektedirler. Çünkü erkeğin istihdam olanağı, işverenlerin pahalı vasıflı erkek işgörenleri baltalama eğilimi ve düşük kadın işgören maliyetleri ile tehdit altındadır. Yeni teknolojiyle birlikte, her ne kadar bazı vasıflı erkek işgörenler işlerini kaybederse ve yerlerine kadın işgörenler yerleştirilirse de, kadın için nadiren değişme gerçekleşir. Kadın emeğinin düşük vasıflı olarak tanımlanışı nedeniyle, erkeklerden boşalan yerlere kadınlar geçtiğinde, artık o iş düşük vasıflı olarak sınıflandırılacaktır ve ücret bu yeni tanıma göre belirlenecektir (Wajcman, 1991a: 31-35). Bu süreç aynı zamanda kadınların eşit işe eşit ücret alamama nedenini açıklamaktadır.

Son olarak söz edilmesi gereken yapılanma, ofis otomasyonu ile ilgilidir ve toplumsal cinsiyet-teknoloji ilişkisini açık bir şekilde yansıtan bir iş organizasyonu sunmuştur. Kadınların çalışma yaşamına girişleri çok eski olmakla beraber, işgücü içindeki oranları II.Dünya Savaşı sonrasında itibaren, endüstriyel ve ofis tipi işlerde ortaya çıkan yeni teknoloji ve düzenlemeler sonucu artış göstermiştir. Çalışma yaşamında özellikle 1960'ların sonlarında otomasyonun etkinliğinin artması ile gündeme toplumsal cinsiyet ve bilgisayarlaşma ile ilgili örgütlenme sorunları gelmiş, cinsiyete dayalı işbölümü bağlamında cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılık popüler bir inceleme ve

araştırma konusu olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni teknoloji ile ilişkili olarak "beyaz yakalı" işlerde kadın işgören oranları hızla artmış, bilgisayar donanımlı ofisler kadınlara ait iş alanları olarak tanımlanmıştır. Yine de zihinsel yetenek istediğine inanılan, sistem analistliği ve bilgisayar teknolojisi kullanılan hesaplama ve mühendislik işleri, erkeklerde kalmıştır (Guttek ve Bikson 1985: 124-125).

İş süreci ve çalışma ilişkileri açısından bir çağ açtığı ileri sürülen otomasyonu, bazı yazarlar kadınların vasıflı işlere geçmesini kolaylaştıracak bir teknoloji olarak görürken, diğer bazı feminist yazarlar bu konuda karamsar kalmışlardır. Emek süreci ile ilgilenen bu yazarlar, ofisleri üretim bantrun beyaz yakalı kopyası olarak nitelendirdiler. Gerçekten de ofis tipi işler, her biri uzmanlaşmış işgörenler tarafından yerine getirilen, çok sayıda alt göreve ayrılmış, hem çeşitlilik özelliğini kaybetmiş, hem de toplam nihai ürünle işgörenin ilişkisini kesen bir çalışma tarzı yaratmıştır. Sonuç, işgörenin iş üzerindeki kontrolünün gittikçe azalması olmuştur (Wajcman, 1991a: 31). Bu tür işin klasik örneği veri girişidir. Tek düze, hızlı, sayısal kontrol getiren ve erkeklerin kadınlar için uygun gördükleri bir iş alanıdır.

Bilgisayar teknolojisi ile çalışmak zorunda kalan kadın işgörenler için, toplumsal cinsiyet sisteminin etkileri olarak yorumlanan sosyal-psikolojik bir sorun, teknostres ve teknofobi olarak tanımlanabilir. Kadının toplumsal cinsiyete dayalı kalıp düşünceler etkisiyle teknolojiye karşı kendini yeteneksiz, dolayısıyla yetersiz algıladığı ve bu nedenle bilgisayarla başa çıkamama korkusu şeklinde yaşadığı bir rahatsızlıktır. (Hudiburg ve d. 1989: 767). Bu durum kadınların teknolojiye ilişkin tutumlarını yansıtmakla beraber, arkasındaki toplumsal yapılandırmanın niteliğini göstermesi bakımından ilginç bir örnektir.

Buraya kadar gerek çalışma yaşamında gerekse toplumsal yaşamda mevcut toplumsal cinsiyet sisteminin ve teknoloji ile ilişkisinin toplumsal olarak şekillendiği üzerinde durulmuştur. Konuyla ilgili olarak son yıllarda SCOT ekolü ile bağlantılı olarak örgütsel seviyede enformasyon sistemleri ile ilgili artan bir yazın vardır. Bunlar içinde çok sayıda çalışma toplumsal cinsiyeti dikkate almıştır. Bu çalışmalarda toplumsal cinsiyetin örgütsel kültürün önemli bir parçasını oluşturduğu kabul edilmektedir (Sundin, 1995; Wajcman, 1991; MacKenzie ve Wajcman:). Özellikle feminist hareketin daha çok ilgi gösterdiği bu araştırma alanındaki bulgular, zaten bilinen yapılanmanın boyutlarını göstermesi açısından ilginçtir. Bu araştırmalardan bazı örnekler vererek, kuramsal açıklamaların saha çalışması ile desteklendiğini göstermek uygun olacaktır.

Sundin (1995)'in İsveç'te SCOT kuramsal yaklaşımından hareketle yaptığı iki vaka çözümlemesinde aynı teknolojiyi (CAD) seçen iki mimari ofiste, teknolojinin farklı sonuçlar yarattığına dikkat çekmektedir. Birinci ofiste, CAD

teknolojisi tartışmalar sonucu bir çizim aracı olarak tanımlanmamış, mühendis ve mimarlar tarafından kullanılarak, kadın olan teknik ressamlar daha aşağı iş pozisyonlarına geçirilmiştir. İkinci ofiste ise, kazananlar kadın teknik ressamlar olmuş, erkekler alanı kadınlara bırakmışlar ve CAD kadın işi olarak etiketlenmiştir. Araştırma aynı teknolojinin farklı sonuçlarını işaretleyerek, toplumsal yapılandırmaya örnek oluşturmaktadır. O'Donnell'in Avusturalya'da giyim endüstrisinde yaptığı araştırmaya göre bu yüzyıl boyunca makine, hem kadın hem erkek işgörenler tarafından kullanılmıştır. Ancak, aynı işi yapmalarına rağmen kadınların (makineci) işi vasıfsız, erkeklerin (makasçılar) işi ise vasıflı olarak sınıflandırılmıştır. Bu ayırım ücretlere de aynen yansıtılmaktadır. Teknolojinin toplumsal cinsiyetle ilişkili olarak farklı sonuçlarına işaret eden bir araştırmadır (Wajcman 1991a: 37)⁴.

Diğer bir olayda, Londra Fleet caddesinde konuşlanan gazetecilik endüstrisinin 1986'da gazeteci ve reklam personelinin metni doğrudan bilgisayara girmelerini sağlayacak teknolojiyi üretime geçirmeye teşebbüsü üzerine, bu teknoloji işgörenlerin vasıflarına saldırı gerekçesiyle protestolarıyla karşılaşmıştı. Grev ve lokavtlar peşpeşe geldi, sonuç olarak teknolojinin uygulanmasını geciktirdi. Yeni teknolojinin arkasında yatan vasıfsızlaştırma süreci, işi kadınların yapabileceği hale getiriyor, iş üzerindeki kontrolü ortadan kaldırıyordu ve işverenler için ucuz emekle yer değiştirme olanağı sağlıyordu (Wajcman 1991a: 35).

Noble yapmış olduğu araştırmada, otomasyonun yarattığı biçimde bir gelişme göstermek zorunda olmadığını göstermiş ve aksine otomasyonun kasıtlı biçimde seçilmiş ve uygulanmış olduğunu ortaya çıkarmıştır (1991a: 40).⁵ Örneğin, durağan bir yapılanma gösteren örgütler, bilgisayar teknolojisini kontrolü merkezileştirmek için, böyle bir çevreye sahip olmayan işletmeler, merkezileşmemiş bir yapının kurulması amacıyla kullanılmaktadırlar (Grint ve Woolgar, 1997: 25).

Yine istatistiklere göre, İngiltere'de mühendislik endüstrisinde 1980 yılında kadınların %93'ü sekreterlik, ofis memuru, operatör, temizlik ve yemek işlerinde çalışırken, mühendis olarak çalışan personelin sadece %2'sinin kadın olması ilginçtir (Cockburn, 1993: 55).

Daha eski dönemlerden örneklere bakılırsa, endüstri devrimi sırasında tarım işçiliğinin ücretli hale gelmesiyle, orak kullanarak çalışan kadınlar, yerlerini erkek işçilere bıraktılar. İşten alınma nedeni iki tutamaklı olarak geliştirilen tırpanın kadınların kullanamayacağı kadar ağır olmasıydı. Yine

- 4 Wajcman'ın kaynağı için bkz. O'Donnell, C. (1984), *The Basis of The Bargain: Gender, Schooling and Jobs*, (Sydney: Allen & Unwin).
- 5 Wajcman'ın kaynağı için bkz. Noble, D. (1984), *Forces of Production: A Social History of Industrial Automation*, (New York: Alfred A. Knopf).

1930'da İngiltere'de posta idaresi, kentlerde paketlerle dolu ağır posta çantasını taşıyamayacakları gerekçesiyle kadın işgören kullanmıyordu. Fakat aynı kurum, kırsal alanda aynı iş için kadın postacılar çalıştırıyordu (Grint ve Woolgar, 1997:104). Bir başka örnekte Valerie Frissen, telefonun kamusal alanda iş görüşmeleri için geliştirilmiş bir teknoloji olarak kullanıma sunulduğunu, ancak toplumsal etkileşim için ortam hazırlayarak en fazla kadınlar tarafından kullanıldığının ortaya çıkması ile birlikte, o günlerde görüşmek için telefon bağlayan operatörlerin kadınlar arasından seçilmeye başladığını ve bu işin bir kadın mesleği haline getirildiğini ifade etmektedir (Gill ve Grint, 1995:23)⁶.

Bu ve benzeri araştırma sonuçları, yapılandırılmış toplumsal cinsiyet ve teknoloji ilişkilerinin toplumsal yaşamın her alanında, özellikle de çalışma yaşamında etkileyici örnekler oluşturduğunu açık biçimde göstermektedir. Gerek toplumsal şekillenme kuramı, gerekse SCOT, çalışma yaşam alanının örgütlenmesini ve toplumsal ilişkilerini çözümlemek için farklı bir bakış açısı ve özgün araştırma konuları sunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, son yıllarda toplumbilim, endüstri ilişkileri, siyaset alanlarında oldukça ilgi çekmiş olan toplumsal cinsiyet-teknoloji tartışması ve konuyla ilgili çeşitli yaklaşımların görüşleri aktarılmaya çalışılmıştır. Öncelikle, toplumsal cinsiyet sistemini üreten toplumun teknoloji ile ilişkisi, teknolojik gerekliliğin bakış açısından hareketle açıklanmış, daha sonra bu kuramın karşısında yer alan ve bir dizi yaklaşımı içeren toplumsal şekillendirme kuramı görüşlerine yer verilmiştir. Teknolojinin temel olarak bağımsız bir değişken rolü oynayarak, toplumsal olan ne varsa biçim ve niteliğini etkilediğini, hatta oluşturduğunu ileri süren teknolojik gerekliliğe, aralarında feminist yazarların da yer aldığı toplumbilimciler temelinde birbiri ile örtüşen iki yaklaşımla cevap vermektedirler. Birincisi teknolojilerin kendi etkilerini belirleyemeyecekleri, yorumlarının, yorumu yapan aktörlerin "teknolojilerin belirleyici etkileri olup olmadığına" ilişkin inançlarına bağlı olduğunu ileri süren yaklaşımdır, ikinci yaklaşım ise, teknolojinin toplumsal etkilere sahip olmadan önce, içinden çıktığı toplumun örgütlenme biçiminden (ekonomi, politika, kültür, sınıfsal yapı, ataerkillik, toplumsal cinsiyet sistemi vb.) türediğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, teknoloji toplum ilişkisini açıklayan yaklaşımlar, toplumsal cinsiyet-teknoloji ilişkisinin niteliğinin açıklanmasında kuramsal bir temel oluşturmaktadır.

6 Gill ve Grint'in kaynağı için bkz. Frissen, V. (1992), "Trapped in Electronic Cages? Gender and New Information Technologies in the Public and Private Domain: An Overview of Research", *Media, Culture And Society*, 14, 31-49.

Toplumsal cinsiyet-teknoloji arasındaki ilişkinin sorgulanmasına en büyük ilgi feminist araştırmacılardan gelmektedir. Feminist yaklaşımların toplumsal cinsiyeti kavramlaştırma biçimlerine bağlı olarak teknolojiyle ilişkisine getirdikleri açıklamalar genellikle bu ana kuramsal yaklaşımları kullanmaktadır. Toplumsal ilişkiler sisteminin bir parçası olarak, toplumsal cinsiyet sistemi işyeri kültürünü oluşturarak, özellikle ayrımcılık ve hiyerarşi taşıyan yapılandırması ile hem toplumsal cinsiyet-teknoloji ilişkisini, hem de çalışmanın toplumsal ilişkilerini düzenlemektedir. Yukarıda sözü edilen toplumsal şekillendirme ve teknolojinin toplumsal yapılandırılması (SCOT) yaklaşımları doğrultusunda toplumsal cinsiyet-teknoloji ilişkilerinin şekillenmesinde, aktörlerin mevcut teknolojiyi yorumlayışlarında, toplumsal-kültürel, ekonomik, sınıfsal, politik ve ataerkil etmenlerin etkileri araştırma sonuçları ile birlikte verilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- BIJKER, W.E., T.P.Hughes ve T.J.Pinch (1987), *The Social Construction of Technological Systems: New Directions in the Sociology and History of Technology*, (Cambridge, MA: MIT Press)
- COCKBURN, Cynthia (1993), "Caught in the Wheels: The High Cost of Being a Female Cog in The Male Machinery of Engineering", *The Social Shaping of Technology*, (Buckingham: Open University Press) (Der: D. MacKenzie ve J. Wajcman)
- COWAN, Ruth S. (1993), "Gender and Technological Change", *The Social Shaping of Technology*, (Buckingham: Open University Press) (Der: D. MacKenzie ve J. Wajcman)
- DAVION, Victoria (1994), "Is Ecofeminism Feminist?", *Ecological Feminism*, (London:Routledge) (Der: Karen J.Warren)
- GILL, Rosalind ve Keith Grint (1995), "The Gender-Technology Relation: Contemporary Theory and Research," *The Gender-Technology Relation: Contemporary Theory and Research*, (London: Taylor and Francis Ltd. 1-29)
- GREENBAUM, Joan (1995), "The Head and The Heart: Using Gender Analysis To Study The Social Construction of Computer Systems", *Computers And Society*, 20/2, 9-17
- GRINT, Keith (1993), *Sociology of Work: An Introduction*, (Cambridge: Polity Press)
- GRINT, Keith ve Steve Woolgar (1997), *The Machine At Work: Technology, Work And Organization* (Cambridge:Polity Press)
- GUTER, Barbara ve T.K. BIKSON (1985), "Differential Experiences of Men and Women in Computerized Offices", *Sex Roles*, 13/3, 124-126
- HUDIBURG, Richard, S.R.Brown ve T.M.Jones (1989), "Measuring Technostress: Computer Related Stress", *Psychological Reports*, 64, 765-772
- ILLICH, Ivan (1996), *Gender*, (Ankara: Ayraç Yayınevi) (Çev: A.Fethi)
- JAYAWERA, N.D. (1987), "Communication Satellites: A Third World Perspective", *Information Technology: Social Issues*, (Seven Oaks: Hodder and Stoughton /Open University Press) (Der: R.Finnegan, G.Salamon ve K.Thompson)
- LOCKHEED, Marlene E. (1985), "Women, Girls and Computers: A First Look At The Evidence", *Sex Roles*, 13/3, 115-122.

- MacKENZIE, Donald ve Judy Wajcman (1993), "Introductory Essay: The Social Shaping of Technology," *The Social Shaping of Technology*, (Buckingham: Open University) (Der: D.MacKenzie ve J.Wajcman)
- MAGEZIS, Joy (1996), *Women's Studies*, (London: Teach Yourself Books)
- MERTON, Robert K. (1970), "The Role-Set" *Modern Sociology: Introducing Readings*, (Penguin Books) (Der: P.Worsley).
- MIES, Maria ve Vandana Shiva (1993), "Introduction", *Ecofeminism*, (Halifax:Fernwood Publications) (Der: M.Mies ve V.Shiva)
- MILLER ve LOESSI, K. (1992), "Toward Gender Integration in The Workplaces: Issues At Multiple Levels", *Sociological Perspectives*, 35/1, 1-15.
- SLATTERY, Martin (1992), *Key Ideas in Sociology*, (London: Thomas Nelson and Sons Publishers)
- PINCH, T.J. ve E.Bijker (1987), "The Social Construction of Facts and Artefacts. Or How The Sociology of Science and The Sociology of Technology Might Benefit Each Other", *The Social Construction of Technological Systems: New Directions in the Sociology and History of Technology*, (Cambridge MA: MIT Press) (Der: W.E.Bijker ve diğerleri)
- SMITH, Patricia I.J.Smiths, F.Hoy (1998), "Employee Work Attitudes: The Subtle Influence of Gender," *Human Relations* ,51/5, 649-666.
- SPENCE, Janet, K.Deaux ve R.L.Helmreich (1985), "Sex Roles in Contemporary American Society", *Handbook of Social Psychology*, (New York: Random House) (Der: G.Lindsey ve E.Aronson)
- SUNDIN, Elisabeth (1995), "The Social Construction of Gender and Technology," *The European Journal of Women's Studies*, 2, 335-353.
- TURKLE, Sherry (1984), *The SecSelf: Computers and Human Spirits* (London: Granada Publishing Ltd.)
- WAJCMAN, Judy (1991a), "Patriarchy, Technology and Conceptions of Skill," *Work And Occupations*, 18/1, 29-45.
- WAJCMAN, Judy (1991b), *Feminism Confronts Technology* (Cambridge: Polity)
- WEBSTER, Juliet (1996), *Shaping Women's Work: Gender, Employment and Information Technology* (London: Longman Sociology Series).